

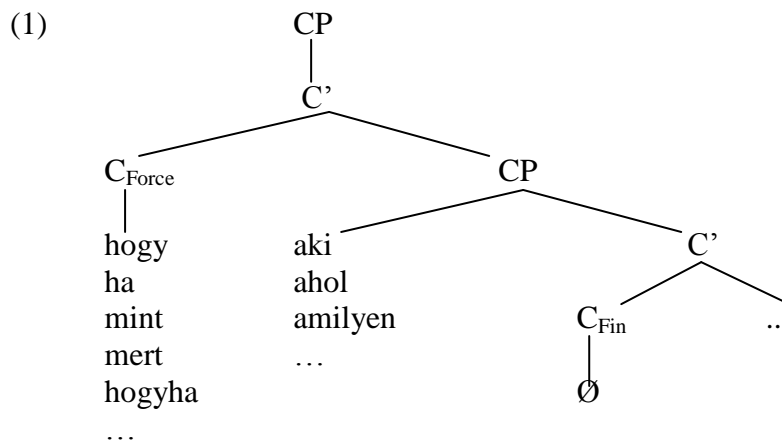
A MELLÉKMONDATOK BAL PERIFÉRIÁJÁNAK DIAKRÓN RENDSZERE

0. A probléma

beágyazott mellékmondatok bevezető elemei a mai magyarban:

- egyszerű mondatbevezetők (C fejek) – *hogy, ha, mint, mert*
- összetett mondatbevezetők (C fejek) – pl. *hogyha, mintha, mintsemhogya, minthogyha*
- vonatkozó névmási operátorok (DP-k, AdvP-k) – pl. *aki, ahol*
- egyszerű mondatbevezetők és vonatkozó névmások kombinációi – pl. *mint amilyen*

pozíciók (cf. Rizzi 1997):

vonatkozó névmások: operátorok – operátormozgással kerülnek a [Spec; CP]-be
(cf. Chomsky 1977; Kennedy és Merchant 2000; Kántor 2008)

C fejek: bázisgenerálódnak a C fejen

megszorítás: egyszerre a két C fej a mai magyarban nem lehet kitöltött (~olasz)

diakrón szempontból nem statikus rendszer

kérdés: az egyes folyamatok egymáshoz való viszonya hogyan írható le
különböző folyamatok vs. különböző idő

1. Operátorok

hogya, ha, mint, mert: eredetileg operátorok (vö. Juhász 1991, 1992; Haader 1991, 1995)

hogya 'hogyan':

(2) furifcte mufia! || etety ýmletí. ug **hug** ana sciluttet. (KT.)

ha 'amikor':

(3) mvnyb [ele] **ha** tekunte [ek]effen tegud e[l] **ha** lata. ýfte[n] || fegnec [ne]we mia ro[la]d
ozun keppe[n] scola (KTSz.)

mint 'miként':

(4) Ez oz ýften **mynt**^{evt} efmeríuc! (KT.)

mert 'miért':

(5) Sydou || mynth thez turuentelen / || fyom **merth** hol byuntelen (ÓMS.)

funkcionális elkülönülés:

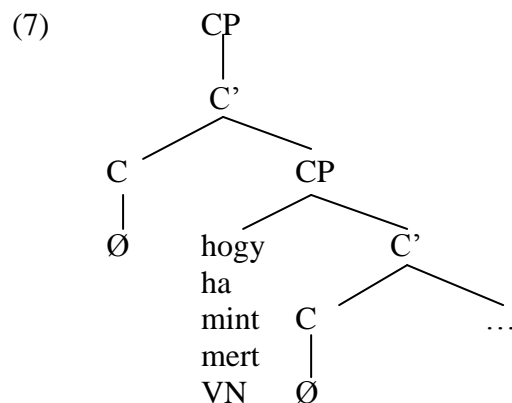
hogy és *ha*: ómagyar kor előtt, ill. a korai ómagyarban

mint és *mert*: ómagyarban és középmagyarban

vonatkozó névmások (pl. *ki*, *mi*)

(6) Ef uimagguc || fzent peter urot. **kinec** odut hotolm ovdonia. ef ketnie (HB.)

pozíció:

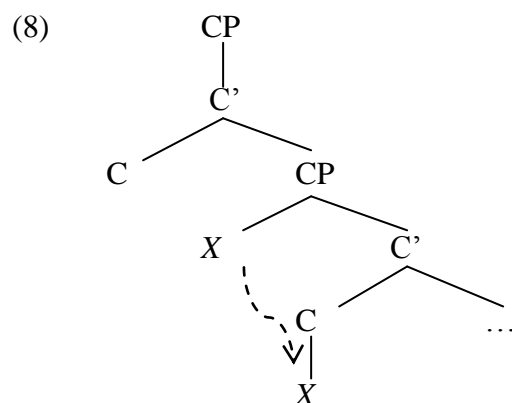

2. Grammatikalizáció

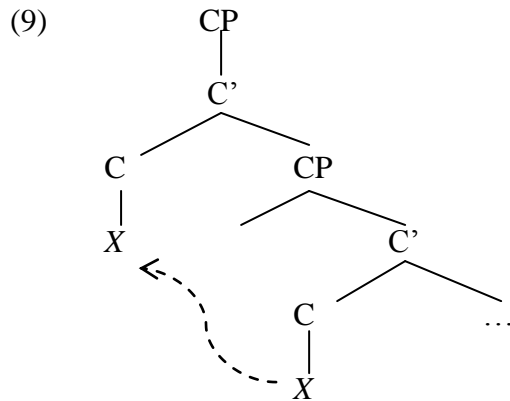
újrértelmezés: operátorokból C fejjé

relatív ciklus: egy eredetileg determináns szerepű operátor értelmeződik át mondatbevezetői fejjé (Roberts és Roussou 2008; van Gelderen 2009)

~ angol *that* 'hogy'

további újraértelmezés: alsóból felső C fejké
 ~ angol *that* 'hogy'

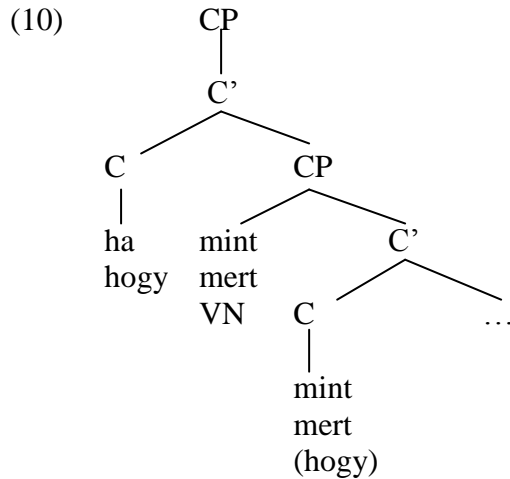

funkcionális elkülönülés különböző időben → eltérő tipikus pozíció az ómagyarban és a középmagyarban:

- *ha*: felső C fejben
- *hogy*: felső vagy alsó C fejben
- *mint, mert*: alsó C fejben vagy az alsó [Spec; CP] specifikálójában

vonatkozó névmások nem alakulnak C fejjé

pozíciók:

3. Kombinációk

lehetséges együttállások az ómagyarban és a középmagyarban:

- felső C + alsó C
- felső C + operátor (cf. Galambos 1907)

→ *hamint*:

(11) de **ha mÿnt** <ak el aluttak volna lelőketh istennek meg adaak (SándK. 28)

→ *hahogy*:

(12) **Ha** késen **hogy** el nyugot az nap, hamar esőt váry (Cis. 3)

→ *ha* + VN:

(13) *ký tegod zereth. az nem epedh: ha kÿ keserg akkor wÿgad* (CzechK. 51–52)

→ *hogymint*:

(14) *edesseget erze nagyoban hogÿmint annak elotte* (LázK. 141)

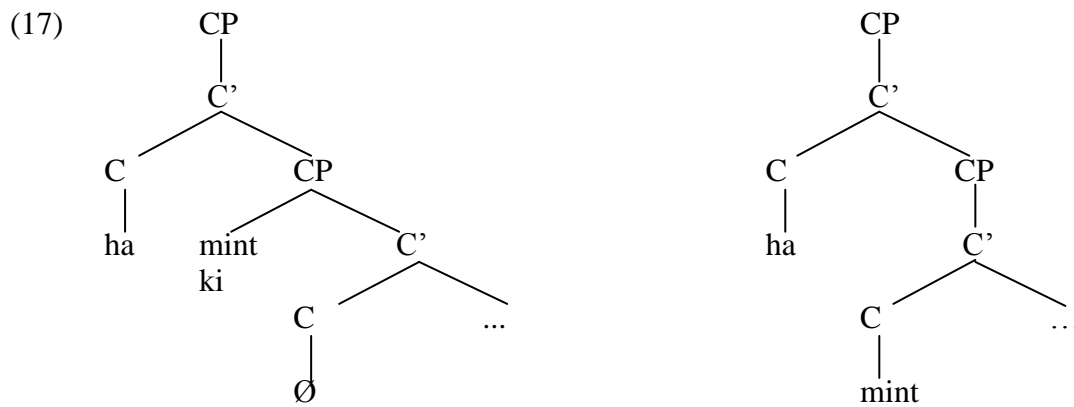
→ *hogymert*:

(15) *De hogÿ meyerth dichewlth tejtbe wagyok en Nen fyrhatok* (AporK. 158)

→ *hogy* + VN:

(16) *olÿaat tezoK raytad hog kÿtol felz* (SándK. 28)

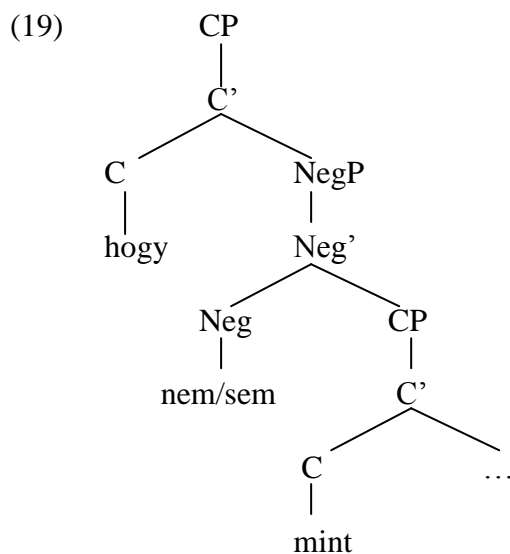
szervezetek:

NegP megjelenhet a két CP között: *hogynemmint, hogysemmint* (cf. Bácskai-Atkári 2011)

(18) *az mentól alsobÿkban is tob angÿal uagon honnem mÿnth az napnak feneben* (SándK. 1v)

szervezet:

nem: kliticizálódik (*honnem*) ↔ *sem*

4. Mozgatás

alsó C fej felmozoghat a felsőbe akkor is, ha az kitöltött → adjunkció

Kayne Lineáris Megfeleltetési Axiómája: az adjunkció fordított sorrendet eredményez
(Kayne 1994)

→ *mintha*:

(20) kí menenec ꝛocaꝑoc ꝛerent, **mint ha** az imadꝑagra mēnenec (GuaryK. 113–114)

→ *hogya*:

(21) vig orchauaꝑ elmeꝑien vala. **hogiha** ingen nem hallanaꝑa (VirgK. 81)

→ *minthogy*:

(22) semi nagob nem mondathatik: **mint hogh** legon istenek ania (TihK. 143)

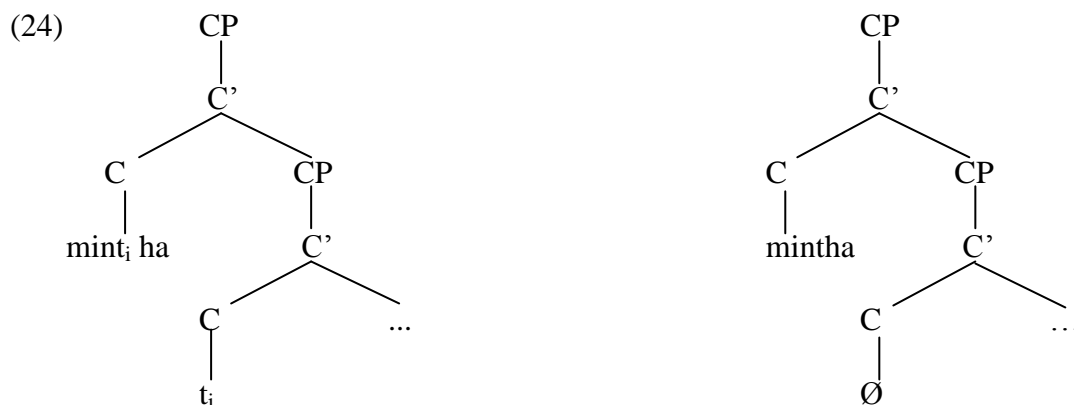
→ *merthogy*:

(23) Melꝑ bozzosagokot frater Bernald. | býzon zent. nem csak engedelmeꝑ. | de es vꝑgasagost
zenuediuala. | **Mert hogꝑ** bizonal uoltuolna cristusnak tekelleꝑes tanoꝑtuanꝑa nepnek
vtalatꝑa es emberek zemerme (JókK. 20–21)

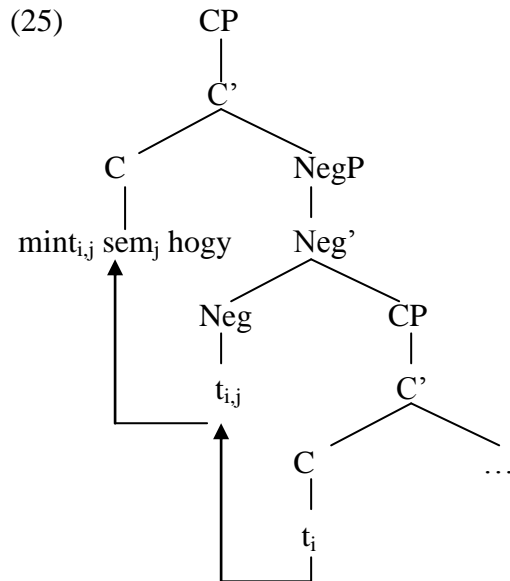
hogya/ha + VN kombinációk: nincs inverz sorrend, ugyanis mozgatás sincs (nem C fejek)

grammatikalizáció: egyetlen C fejként való generálódás (gazdaságosabb a mozgatásnál; cf.
van Gelderen 2004)

szerkezetek:

hasonlóan a NegP-t tartalmazó szerkezetek esetében is:

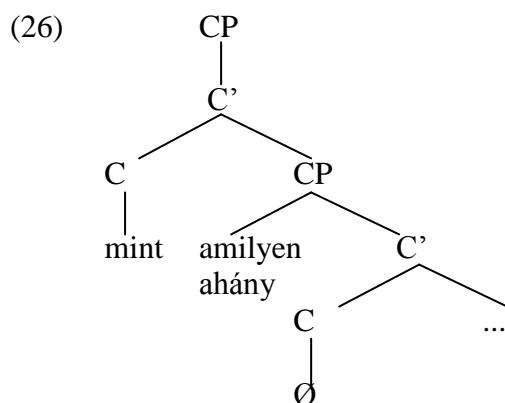
nem: nincs inverzió (← klitikum)

5. További kombinációk

- a felső C fejen újonnan grammatikalizálódott egyszerű mondatbevezetők mellett az alsó CP specifikálójában megjelenhet újabb operátor

→ *mint amilyen, mint ahány* (cf. Bácskai-Atkári 2011, G. Varga 1992)

szerkezet:

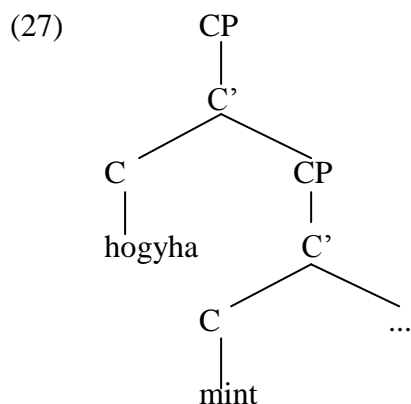

- a felső C fejen lévő grammatikalizálódott komplex mondatbevezetők mellett az alsó C-ben megjelenhet másik mondatbevezető

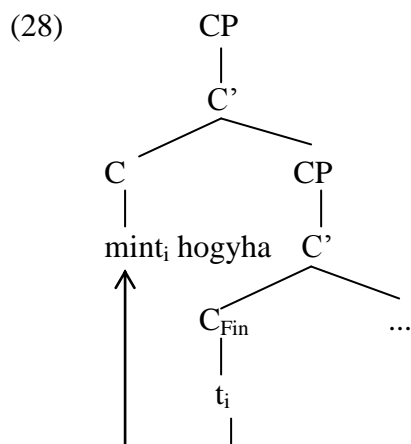
legkorábban grammatikalizálódott: *hogyha* (*hogy* preferált felmozgatása)

Haader (2003): *hogyhamint, minthogyha*

hogyamint:

minthogyha:

6. Változások

kötőszók grammatikalizálódása a felső C fejben

→ az alsó C fej kitöltetlen marad, a mai magyarra eltűnnek a C + C kombinációk (*hamint*, *hahogy*, *hogymint*, *hogymert*)

hogy: funkcióváltás (cf. Bácskai-Atkári 2012)

- funkcionális elkülönülés a *hogy* 'ahogy' névmástól
- visszaszorulás a hasonlító szerkezetekben
- ↓
- általános deklaratív (Force) jelölő
- kiterjedt használat – vonatkozó mellékmondatok
- *hogy* + X vs. X + *hogy* összetett kötőszói kombinációk tipikusan 'X' jelentésben
- ↓
- más kötőszók is inherensen jelölik a tagmondat deklaratív voltát
- *hogy* megszűnik általános deklaratív jelölő lenni

Összegzés

bal periféria változásai: grammatikalizáció (pl. relatív ciklus)

diakrón folyamatok hasonlóak – időbeli eltérések

Hivatkozások

- Bácskai-Atkári, Júlia (2011) A komparatív operátor esete a mondatbevezetővel: Szintaktikai változások a magyar hasonlító mellékmondatokban. In: É. Kiss Katalin és Hegedűs Attila (szerk.) *Nyelvelmélet és diakrónia*. Budapest–Piliscsaba: Szent István Társulat. 103–119.
- Bácskai-Atkári, Júlia (2012) *On the Diachronic Development of a Hungarian Declarative Complementiser*. Talk delivered to: Synchrony and Diachrony: Variation and Change in Language History, Oxford, Worcester College, University of Oxford, 2012. március 16–17.
- Chomsky, Noam (1977) On WH-movement. In Peter W. Culicover et al. (eds.), *Formal Syntax*. New York: Academic Press. 71–132.
- Galambos, Dezső (1907) *Tanulmányok a magyar relatívum mondattanáról*. Budapest: Athenaeum.
- G. Varga, Györgyi (1992) A névmások. In: Benkő Loránd (főszerk.), *A magyar nyelv történeti nyelvtana II/1.: A kései ómagyar kor: Morfematika*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 455–569.
- Haader, Lea (1991) Az alárendelő mondatok: Az alanyi, állítmányi, tárgyi és határozói mellékmondatok. In: Benkő, Loránd (főszerk.), *A magyar nyelv történeti nyelvtana I.: A korai ómagyar kor és előzményei*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 728–741.
- Haader, Lea (1995) Az alárendelő mondatok: Az alanyi, állítmányi, tárgyi és határozói mellékmondatok. In: Benkő, Loránd (főszerk.), *A magyar nyelv történeti nyelvtana II/2.: A kései ómagyar kor: Mondattan. Szöveggrammatika*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 506–665.
- Juhász, Dezső (1991) A kötőszók. In: Benkő, Loránd (főszerk.), *A magyar nyelv történeti nyelvtana I.: A korai ómagyar kor és előzményei*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 476–500.
- Juhász, Dezső (1992) A kötőszók. In: Benkő, Loránd (főszerk.), *A magyar nyelv történeti nyelvtana II/1.: A kései ómagyar kor: Morfematika*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 772–814.
- Kántor, Gergely (2008) On Hungarian Relative Operators. *The Even Yearbook* 8. 1–12.
- Kayne, Richard (1994) *The Antisymmetry of Syntax*. Cambridge, MA: MIT.
- Kennedy, Christopher és Jason Merchant (2000) Attributive Comparative Deletion. *Natural Language & Linguistic Theory* 18. 89–146.
- Roberts, Ian és Anna Roussou (2003) *Syntactic Change: A Minimalist Approach to Grammaticalization*. Cambridge: Cambridge University Press.
- van Gelderen, Elly (2004) *Grammaticalization as Economy*. Amsterdam: John Benjamins.
- van Gelderen, Elly (2009) Renewal in the Left Periphery: Economy and the Complementiser Layer. *Transactions of the Philological Society* 107:2. 131–195.